

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII

a m ž i a u s
studijos

10

VILNIUS

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
sostinė

Sudarytoja

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2024

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Londono universiteto koledžas | University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethės universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Lietuvos istorijos institutas

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Praho Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Habil. dr. Andrej MACUK

Lenkijos mokslų akademijos Tadeuszo Manteuffelio Istorijos institutas |

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovičų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

PD habil. dr. Christiane SCHILLER

Berlyno Humboldtų universitetas | Humboldt-Universität zu Berlin

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo

Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-2.4-14)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, 01101 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale [ibiblioteka.lt](http://biblioteka.lt)

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2024

© Straipsnių autoriai, 2024

© Lietuvos istorijos institutas, 2024

ISBN 978-609-8314-50-2

ISSN 2351-6968

TURINYS

Redaktorės žodis / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8

A Word from the Editor / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 13

VILNIUS – POLITINIO GYVENIMO CENTRAS

Mindaugas Šapoka

Vilniaus miestas praūžus karui ir marui (1710–1717 m.) . . . 20

Vilnius after the Outbreak of War and Pestilence (1710–1717). *Summary* . . . 35

Bernadetta Manyś

The Diary of Michał Kazimierz Radziwiłł ‘Rybeńko’ as a Source for the Study of the History of Vilnius . . . 36

Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės dienoraštis – Vilniaus istorijos tyrimų šaltinis.

Santrauka . . . 55

Andrej Macuk

Działalność koadiutora wileńskiego Józefa Stanisława Sapiehy na sejmikach w Wilnie w czasach panowania Augusta III . . . 56

Vilniaus koadjutoriaus Juozapo Stanislovo Sapiegos veikla Vilniaus seimeliuose valdant Augustui III. *Santrauka* . . . 86

Domininkas Burba

Pacų giminės teisminiai procesai su Vilniaus vienuolynais XVIII amžiuje: būtų turinys, tendencijos ir eiga . . . 87

Trials of the Pacowie Family Against the Monasteries of Vilnius in the 18th Century:

Content, Trends and Course of the Cases. *Summary* . . . 106

Mariusz Machyňa

Garnizon Wileński wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego w czasach stanisławowskich (1764–1795). Wybrane elementy . . . 107

Vilniaus įgula Stanislovo Augusto epochoje. *Santrauka* . . . 125

Robertas Jurgaitis

1794 m. vasario 3–7 d. Vilniaus tribunolinio seimelio veikla: vienos sesijos istorija . . . 126

Activities of the Vilnius Tribunal Dietine of 3–7 February 1794: History of One Session.

Summary . . . 142

MIESTAS IR MIESTIEČIAI

Mindaugas Klovas

The Debts of the City of Vilnius in the Second Half of the 18th Century . . . 146
Vilniaus miesto skolos XVIII a. antroje pusėje. *Santrauka* . . . 168

Violeta Pansevič

Vilniaus miestiečių požiūris į vaikų edukaciją XVIII a. . . . 170
Attitudes of Vilnius Burghers to Children's Education in the 18th Century. *Summary* . . . 184

Rūta Miškinytė

Elgetos Vilniaus visuomenėje XVIII a. . . . 186
Beggars in 18th-Century Vilnius Society. *Summary* . . . 211

VILNIUS – KULTŪROS ŠVIESULYS

Janina Kamińska

Wileńskie instytucje kształcenia i wychowania drugiej połowy
XVIII wieku . . . 214
Vilniaus mokymo ir lavinimo institucijos XVIII a. antroje pusėje. *Santrauka* . . . 227

Ewa Kula

Wileńscy ekszezuici w służbie Komisji Edukacji Narodowej . . . 228
Vilniaus eksjėzuitai Tautinės edukacinės komisijos tarnyboje. *Santrauka* . . . 244

Ina Kažuro

A Book Engraving as a Source for Studying the History of Vilnius
University . . . 245
Knygos graviūra kaip Vilniaus universiteto istorijos tyrimų šaltinis. *Santrauka* . . . 264

VILNIAUS VARDAI IR VEIDAI

Rūta Janonienė

Gimęs Ukrainoje, tapęs vilniečiu: dailininkas Konstantinas Otoselskis . . . 266
Born in Ukraine – Becoming an Inhabitant of Vilnius: Artist Konstanty Ottosielski.
Summary . . . 280

Paulina Paul

Koncepcja oświeceniowego muzeum w działalności naukowej i pedagogicznej
ks. Stanisława Bonifaca Jundziłła . . . 281
Apšvietos muziejaus samprata mokslinėje ir pedagoginėje kunigo Stanislovo Bonifaco
Jundzilo veikloje. *Santrauka* . . . 298

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Mindaugas Šapoka. *Didysis Šiaurės karas 1700–1721: karas, pakeitęs moderniąją Europą*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021. – 320 p. ISBN 978-609-8183-88-7 / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 300

Tarp būties ir atminties. Senieji Vilniaus pilių vaizdai. Tarptautinės parodos katalogas / Between Presence and Memory. Historic Images of the Vilnius Castles. International Exhibition Catalogue. Katalogo sudarytojai / Catalogue compilers Vydas Dolinskas, Rita Lelekauskaitė-Karliienė, Gabija Tubelevičiūtė, Marijus Uzorka, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2024. – 384 p. ISBN 978-609-8061-90-1 / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 307

Paweł Zając OMI. *Stanisław Konarski przed Świętym Oficjum (1769–1771)*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2023. – 851 p. ISBN 978-83-232-4190-4 (spausdintas), ISBN 978-83-232-4191-1 (internetinis) / *Robertas Jurgaitis* ... 315

Asmenvardžių rodyklė ... 319

Vietovardžių rodyklė ... 338

WILEŃSKIE INSTYTUCJE KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA DRUGIEJ POŁOWY XVIII WIEKU

JANINA KAMIŃSKA

Uniwersytet Warszawski

Adnotacja. Na mapie szkół osiemnastowiecznego Wilna poczesne miejsce zajmowała Akademia Wileńska, która w czasach Komisji Edukacji Narodowej została nazwana Szkołą Główną Wielkiego Księstwa Litewskiego, a po utracie niepodległości Szkołą Główną Wileńską. Poza uniwersytem były także szkoły kształcące na poziomie średnim i elementarnym, jak również instytucje wychowawcze. Artykuł jest próbą spojrzenia na możliwości kształcenia i wychowania w Wilnie w okresie Komisji Edukacji Narodowej i po jej likwidacji, do reformy Aleksandra I w 1803 roku.

Słowa kluczowe: Wilno, Komisja Edukacji Narodowej, Uniwersytet Wileński, instytucje kształcenia, instytucje wychowania.

Abstract. On the map of schools in 18th-century Vilnius, a prominent place was occupied by the Vilnius Academy, which during the times of the Commission of National Education was called the Main School of the Grand Duchy of Lithuania, and after the loss of independence of the Polish-Lithuanian Commonwealth, the Vilnius Main School. In addition to the university, there were also schools providing secondary and elementary education, as well as educational institutions. The paper is an attempt to look at the possibilities of education in Vilnius during the period of the Commission of National Education and in the years after the Commission, until the reform of Alexander I in 1803.

Keywords: Vilnius, Commission of National Education, Vilnius University, educational institutions.

700. rocznica utworzenia Wilna prowokuje do wejrzenia w dzieje miasta. Na ten temat mamy bardzo bogatą literaturę w języku polskim i litewskim oraz wielu innych – poczynając od informatorów, albumów, przewodników¹, słowników i

---

1 Adam Honory Kirkor, *Przewodnik. Wilno i koleje żelazne z Wilna do Petersburga i Rygi oraz do granic na Kowno i Warszawę*, Wilno: Nakładem i drukiem A.H. Kirkora, 1862; Władysław Zahorski, *Przewodnik po Wilnie opracowany na podstawie najnowszych źródeł*, Wilno: Nakład i własność Drukarni Wydawniczej Józefa Zawadzkiego w Wilnie, 1910; Juliusz Kłos, *Wilno – przewodnik krajoznawczy*, Wilno: Wydawnictwo Oddziału Wileńskiego Polsk. Tow. Krajoznawczego. Skład główny w księgarni Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego, 1923; Juliusz Kłos, *Wilno – przewodnik krajoznawczy (szkic monografii historyczno-architektonicznej)*; Wilno: Wydawnictwo Oddz. Wileńskiego Pol. Tow. Krajoznawczego, 1923, P. Sankowski, *Pamiętka z Wilna – mój przewodnik*, Wilno: Nakładem Księgarni Kazimierza Ryńskiego w Wilnie, 1927; *Ilustrowany krótki praktyczny przewodnik po Wilnie*, Wilno: Nakładem Księgarni Św. Wojcie-

encyklopedii², a skończywszy na pracach naukowych i popularno-naukowych³. O bogactwie publikacji może świadczyć wydanie trzech tomów bibliografii Wilna autorstwa Henryka Baranowskiego (1920–2011) – Wilnianina i bibliografa⁴.

We wszystkich niemal pracach znajdziemy rys historyczny Wilna oraz opisy najważniejszych zabytków i instytucji, a w niektórych także krótkie biografie osób związanych z miastem. Są to cenne opracowania, które pozwalają poznać Wilno, a badaczy wprowadzają w jego klimat i dają pierwsze wskazówki do dalszych poszukiwań.

Trafną charakterystykę Wilna dał Bartłomiej Kaczorowski w swojej pracy *Zabytki starego Wilna*, stwierdzając:

Miasto położone nad Wilią i Wilenką, wśród licznych wzgórz, zachwyca przybysza lasem wieżyc kościelnych, monumentalnością katedry, koronkową fasadą kościoła św. Anny. Wszystko to stanowi materialny dorobek dwudziestu z górą pokoleń Polaków, Litwinów, Rusinów, Niemców, Włochów, Żydów. Dawna stolica Wielkiego Księstwa Litewskiego leżała na skrzyżowaniu wielu kultur, religii, cywilizacji. Stąd płynęły dyspozycje do najdalszych zakątków najrozleglejszego ongiś państwa Europy. Władztwo Giedyminowiczów-Jagiellonów sięgało od Bałtyku i Bugu po Morze Czarne i Okę⁵.

Wypada zgodzić się z takim opisem, choć zabrakło w nim instytucji oświatowych. Czyż można zapomnieć o ważnej szkole wyższej w Wilnie, jaką był niewątpliwie **Uniwersytet**? To gmach Uniwersytetu wydaje się dominować na

---

cha Oddziału Wileńskiego, ca. 1930; Jan Jaskólski, *Wilno – jego zabytki i piękno. Przewodnik turystyczny*, Wilno: Odbito w Druk. „Lot”, Wielka 25, 1939; Adam Dylewski, *Wilno i okolice*, Bielsko Biała: Wydawnictwo Pascal, 2006; Idem, *Wilno*, Warszawa: Mediaprofit, 2009; *Wilno i okolice – album widoków = Vilnius und die umgebung ansichten album = Vilnius and environs an album of views*, [wprov. Tadeusz Skoczek; tł. Guy Russell Torr (j. ang.), Piotr Szyszkwicz (j. niem.)], Wilno: Muzeum Niepodległości (Warszawa), Prowincjonalna Oficyna Wydawnicza, 2016.

- 2 Zob. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. XIII, red. Bronisław Chlebowski, wg. planu Filipa Sulimierskiego, Warszawa: Wł. Walewski z zasiłku Kasy pomocy dla osób pracujących na polu naukowym im. D-ra Mianowskiego, 1893. W tej publikacji opis Wilna i guberni wileńskiej jest obszerny i obejmuje strony: 492–533.
- 3 Helena Romer, *Wilno*, Warszawa–Poznań: Nakładem Biblioteki Dzieł Wyborowych w Warszawie, 1920; Stanisław Lorenz, *Wilno*, Wilno: Ministerstwo Komunikacji, 1921; Kazimierz Römer, *Co nam mówią stare wileńskie kamienice?*, Wilno: Zakłady Graficzne „Znicz”, 1930; Stanisław Mackiewicz (Cat), *Wilno*, Londyn: Nakł. Autora, 1944.
- 4 Henryk Baranowski, *Bibliografia Wilna*, t. I: *Uniwersytet Wileński 1579–1939*, Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1996, p. 331; *Bibliografia Wilna*, t. II: *Miasto, przy współpracy z Zofią Baranowską i Jolantą Gołowską*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2000, p. 505; *Bibliografia Wilna*, t. III: *za lata 1999–2005 oraz uzupełnienia*, przy współpracy Jolanty Gołowskiej, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2007, p. 230.
- 5 Bartłomiej Kaczorowski, *Zabytki starego Wilna*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza, 1991, p. 5.

wileńskiej Starówce. Od chwili swego powstania w XVI wieku był wizytówką miasta. W XVIII wieku stanowił miejsce szczególnie chętnie odwiedzane przez osoby przybywające tu w celach poznawczych, interesach, ale także w celach politycznych i prestiżowych. Większość ważnych osobistości, przejeżdżających przez Litwę, zatrzymywała się w Wilnie, aby choć na chwilę zobaczyć sławną Akademię. Kompleks akademicki zachwycał swą architekturą. Charakterystykę campusu znajdujemy w źródłach z epoki, m.in. jednym z pierwszych jest dokładny opis sporządzony przez lustratorów na przełomie roku 1773/1774⁶. Na wizerunek uniwersytetu zwracali uwagę autorzy większości prac dotyczących Wilna. W *Ilustrowanym krótkim przewodniku* nieznany autor stwierdził:

Z XVIII-wiecznym portalem Św. Jana wiąże się imponujący XVII-wieczny Dziedziniec Ks. Skargi należący do Uniwersytetu [...]. Barok w całej krasie. Tuż obok Dziedzińczyk Ks. Poczobutta z jego astronomicznym obserwatorium z roku 1782–88. Malowniczy jest również dziedziniec Sarbiewskiego przez arkady z widokiem na okna mieszkania Ks. Piotra Skargi. [...]⁷.

Na temat dziejów Uniwersytetu Wileńskiego w XVIII wieku mamy już dość pokaźną literaturę. Ważne badania prowadził Ludwik Piechnik, który jeden z tomów swojej 4-tomowej monografii poświęcił okresowi odrodzenia Akademii Wileńskiej w latach 1730–1773, czyli do kasaty zakonu jezuitów⁸. Dalsze dzieje dotyczące drugiej połowy XVIII wieku, po kasacie, ukazałam w kilku publikacjach, m.in. w trzech pracach zwartych: *Universitas Vilnensis. Akademia Wileńska i Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego 1773–1792*⁹, *Universitas Vilnensis 1793–1803. Od Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego do Imperatorskiego*

6 *Lustracja Collegium Akademickiego Wileńskiego Anno 1773 9bris 17 Dnia promulgowaney Bulli rozpoczeta. Anno zaś 1774 Januarij 13 Dn skończona*, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščiu skurius (dalej – VUB RS), F2 DC 6. Drugi egzemplarz rękopisu lustracji, starannie sporządzony, przechowywany jest w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym (dalej – LVIA), F. 525, ap. 8, b. 1028. Zob. Janina Kamińska, *Akademia Wileńska. Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego*, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. III, cz. 2, Warszawa: Wydawnictwo IHN PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2018, p. 58–70; Janina Kamińska, *Lustracja Akademii Wileńskiej w 1773 roku*, in: *Ad personam. Prace ofiarowane Profesorowi Adamowi Massalskiemu w 75. rocznicę urodzin*, red. Cezary Jastrzębski, Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, 2019, p. 55–68.

7 *Ilustrowany krótki praktyczny przewodnik*, *op. cit.*, p. 8.

8 Ludwik Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. I–IV. Tom IV: *Odrodzenie Akademii Wileńskiej 1730–1773*, Rzym: Apud „Institutum Historicum Societatis Jesu”, 1990.

9 Janina Kamińska, *Universitas Vilnensis. Akademia Wileńska i Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego 1773–1792*, Pułtusk–Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, 2004.

*Uniwersytetu Wileńskiego*¹⁰ oraz *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Akademia Wileńska. Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego*, wydanej w serii: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*¹¹.

Moje zainteresowania koncentrują się na okresie Komisji Edukacji Narodowej oraz po upadku Rzeczypospolitej Obojga Narodów, do reformy 1803 roku. W dziejach uniwersytetu był to niewątpliwie czas szczególny. Początkowa data wiąże się z Komisją Edukacji Narodowej, a końcowa – wprowadzeniem reformy szkolnej przez Aleksandra I w 1803 roku. Mowa zatem o 30 latach funkcjonowania szkoły – w burzliwym okresie politycznym, który wpływał znacząco na życie społeczne, kulturowe i oświatowe Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Komisja Edukacji Narodowej wprowadziła ogromną zmianę w myśleniu o uniwersytecie i jego organizowaniu. Przede wszystkim zmodyfikowano podejście do kształcenia i uprawiania nauki. Wówczas bowiem uniwersytet stał się uczelnią świecką, podległą Komisji Edukacji Narodowej jako władzy zwierzchniej. Została wprowadzona nowa struktura uczelni, zgodna z ówczesną klasyfikacją nauk. Był to podział na dwa kolegia: fizyczne i moralne, czyli nauki humanistyczne i teologiczne w jednym kolegium moralnym oraz nauki matematyczno-przyrodnicze i medycyna w kolegium fizycznym. Nauki humanistyczne były ważną częścią kształcenia i uprawiania nauki, ale pierwszeństwo przypadło dyscyplinom matematyczno-przyrodniczym i medycynie. Zgodnie bowiem z duchem oświecenia, nacisk został położony na empirię i pragmatykę, co wiązało się z potrzebą tworzenia pracowni badawczych i prowadzeniem badań, ale także popularyzacją nauki¹².

Niezmiernie istotną kwestią w realizacji tych celów było pozyskanie odpowiednich profesorów do wykładania nowych nauk. W ich poszukiwania zaangażowana była Komisja Edukacji Narodowej oraz rektor, a także grono profesorskie. Drogi tych poszukiwań wiodły głównie za granicę. Chodziło bowiem o jak najszybsze zatrudnienie merytorycznie przygotowanych osób i „uruchomienie” wykładów. Dzięki temu w krótkim czasie mogło się rozpocząć kształcenie studentów w nowym oświeceniowym duchu¹³.

10 Eadem, *Universitas Vilnensis 1793–1803. Od Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego do Imperatorskiego Uniwersytetu Wileńskiego*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2012.

11 Eadem, *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Akademia Wileńska. Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego*, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. III, cz. 2, Warszawa: Wydawnictwo IHN PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2018.

12 Ewa Rządowska, *Encyklopedia i Diderot w polskim oświeceniu*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1955, p. 89–90; Zdzisław Libera, *Oświecenie*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1967, p. 29–31; Kalina Bartnicka, *Uniwersytety europejskie na przełomie XVIII i XIX wieku*, in: *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 2015, nr 1, p. 40–41.

13 W kilku pracach odnajdujemy przekazy dotyczące troski o zapewnienie grona profesorskiego

Takich profesorów uczelnia znalazła. Przybyli z Francji, Austrii, Niemiec i Włoch. Zostały im powierzone wykłady z historii naturalnej, chemii, nauk medycznych: anatomii, fizjologii, patologii, chirurgii, położnictwa, demonstracji chirurgicznych¹⁴. Na trwale zapisali swój ślad w historii uniwersytetu profesorowie wymienionych dyscyplin. Historię naturalną wykładali: Jean Emanuel Gilibert (1741–1814), przyrodnik z Lyonu; Jerzy Forster (1754–1794), przyrodnik z Kassel i Uniwersytetu Wiedeńskiego, podróżnik – znany z udziału w drugiej wyprawie Jamesa Cooka (1728–1779) dookoła świata; Ferdynand Spitznagel (1760–1826), lekarz pochodzący ze Szwabii, który kształcił się w Konstancji i Wiedniu; Jan Andrzej Lobenwein (1758–1820), lekarz i przyrodnik. Józef Sartoris (? – 1799), chemik z Turynu – wykladał chemię i farmację¹⁵. Anatomii i fizjologii uczył Stefano Lorenzo Bisio (1724–1800?) z Włoch, a po nim wykłady przejął Jan Andrzej Lobenwein. Z Francji przyjechał Mikołaj Regnier (1746–1800), który wiedzę medyczną zdobywał w Lotaryngii, a potem w Paryżu. W Wilnie wykladał położnictwo i chirurgię teoretyczną. Francuz Jakub Briôtet (1746–1819) wiedzę medyczną zdobywał w szpitalu Hôtel-Dieu w Lyonie, a potem w Paryżu u znanych anatomów i chirurgów. W Szkole Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego uczył demonstracji anatomicznych i operacji chirurgicznych¹⁶.

---

dla uczelni wileńskiej. Zob. m.in. Janina Kamińska, *Universitas Vilnensis. Akademia Wileńska*, p. 62–65, 87–89; Janina Kamińska, *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794*, p. 124–129; Regina Jakubėnas, Początki położnictwa w Akademii Wileńskiej w XVIII wieku w świetle badań archiwalnych, in: *Przemiany dyskursu emancypacyjnego kobiet*, Seria I: *Perspektywa środkowoeuropejska*, red. Anna Janicka, Corinne Fournier Kiss, Mariya Bracka, Białystok: Temida 2, Wydział Filologiczny Uniwersytetu w Białymstoku, 2019, p. 71–79.

14 Janina Kamińska, *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794*, p. 124–128.

15 Eadem, *Universitas Vilnensis. Akademia Wileńska*, p. 127. Witold Włodzimierz Głowacki i Monika Urbanik piszą o wykładach farmacji Sartorisa z wątpliwością. Jak wskazują źródła, za wykłady farmacji Sartorisa otrzymywał dodatkową pensję. Faktem jest, że Sartoris nie przedstawiał osobnych konpektów wykładów z farmacji, a treści farmaceutyczne wpisywał do *Prospectus lectionum* z chemii. Zob. *Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1786–1794*, opracował Tadeusz Mizia, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1969, p. 101, 164, 308. Por.: Witold Włodzimierz Głowacki, *Wykłady farmacji Jędrzeja Śniadeckiego (1797–1804)*, Warszawa: Instytut Historii Nauki Oświaty i Techniki PAN, 1991, p. 13; Monika Urbanik, Związki Jędrzeja Śniadeckiego z farmacją, *Opuscula Musealia*, 2019, t. 26, p. 37.

16 Na temat rozwoju medycyny we wszechnicy wileńskiej mamy bogatą literaturę, m.in.: Adam Ferdynand Adamowicz, *Krótki rys początków i postępu anatomii w Polsce i Litwie na pamiątkę 50-letniego trwania Cesarskiego Towarzystwa Lekarskiego dn. 12 grudnia 1855 r.*, Wilno: J. Zawadzki, 1855; Józef Bieliński, *Uniwersytet Wileński (1579–1831)*, t. 3, Kraków: Druk W. L. Anczyca i Spółki, 1899–1900; Alina Kowalska-Śmigielńska, *Dzieje katedry anatomii w dawnym Uniwersytecie Wileńskim i Akademii Medyko-Chirurgicznej Wileńskiej w latach 1777–1842*, Wilno: „Pogoń”, 1938. Warto zwrócić uwagę na nowsze ujęcia: Bożena Urbanek, Zapomniana spuścizna naukowa Mikołaja Regnieria, in: *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, Warszawa, 1992, nr 37, p. 111–116; Aurimas Andriūšis, *Lietuvos medicinos istorijos apybraiža – mokomoji knyga Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla*, 2006; Vitalija Miežutavičiūtė, Rimantas Stukas, Higienos dėstyto pradžią Vilniaus Universitete, in: *Medicinos teorija ir praktika*, 2023, t. 19, Nr. 3, p. 311–314; Arnaud Parent, Prancūzų gydytojų medicinos mokslu paveldas Lietuvoje XVIII a. paskutiniamė ketvirtyje

Profesorowie zagraniczni wnieśli na pewno ożywienie intelektualne, które przejawiało się przede wszystkim w przekazywaniu nowych treści, ale także stosowaniu nowych metod kształcenia. Kładli oni bowiem nacisk na pogłębliwość i w tym celu organizowali ćwiczenia terenowe, demonstracje i doświadczenia. Ważnym celem ich pracy była także organizacja pracowni badawczych: gabinetu historii naturalnej, ogrodu botanicznego, gabinetu chemicznego, pracowni anatomicznej i sali do demonstracji chirurgicznych. Ich wykłady cieszyły się popularnością. Poza prelekcjami profesorów zagranicznych, z dużym zainteresowaniem spotkały się także wykłady z fizyki eksperymentalnej profesora Józefa Mickiewicza. Uczęszczała na nie największa liczba studentów¹⁷.

Studentami Szkoły Głównej były w większości osoby świeckie, które przygotowywały się do konkretnego zawodu. Już nie kształcenie i formowanie jezuitów oraz religijno-lingwistyczny profil edukacji były głównym celem. Istotne stało się przygotowanie obywateli do pracy na rzecz państwa – światłych, odpowiedzialnych, rozsądnych i pragmatycznych, ale także patriotów zatroskanych o los Rzeczypospolitej i działających dla jej dobra. Zdobywali m.in. zawody lekarzy, prawników, matematyków, geometrów czy też uzupełniali studia teologiczne.

Ważnym zadaniem Szkoły Głównej było także kształcenie pedagogów – osób świeckich, przygotowywanych w seminarium kandydatów na nauczycieli. Byli to tzw. *candidatus status academic*. To właśnie nauczyciel po studiach uniwersyteckich miał pracować w nowych szkołach, kształcić nowe pokolenie i przygotowywać młodzież do pracy na rzecz ojczyzny, siebie i swojej rodziny. Wykształceni na uniwersytetach i przygotowani do pracy nauczyciele tworzyli stan akademicki¹⁸.

Seminarium kandydatów na nauczycieli było instytucją kształcąca, która funkcjonowała przy Szkole Głównej. Należy z całą mocą podkreślić to umiejscowienie studiów pedagogicznych, gdyż nowy nauczyciel miał być kształcony na wysokim poziomie, w nowoczesnym uniwersytecie. Świeccy nauczyciele mieli zastąpić duchownych – przede wszystkim eksjezuitów, ale także przedstawicieli innych zgromadzeń. Przygotowanie nauczycieli uczelni wileńskiej rozpoczęło się w 1781 roku, ale nie w Wilnie, a w Krakowie. Szkoła Główna Koronna uruchomiła

---

(Jeanas-Emmanuelis Gilibert'as, Nicolas Regnier, Jacques'as Briotet), in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 2: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: valstybė, kultūra, edukacija*, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 122–146; Monika Ramonaitė, The career of the doctor of medicine and philosophy Stefano Lorenzo Bisio in The Grand Duchy of Lithuania, in: *Lithuanian Historical Studies*, 2017, t. 21, p. 31–59.

17 Janina Kamińska, *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Akademia Wileńska*, p. 140.

18 *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane = Tautinės Edukacijos Komisijos nuostatai, skirti akademiniams luomui ir mokykloms Respublikos kraštuose = The statutes of the Commission of National Education as prescribed for the academic estate and for the schools in the lands of the Commonwealth: roku 1783*, red. Kalina Bartnicka, Warszawa: Ministerstwo Edukacji Narodowej, 2015, Rozdział I: Stan Akademicki, p. 67–70.

nauczanie już w 1780 roku. Miała więc już roczne doświadczenie, dlatego Komisja Edukacji Narodowej uznała, że będzie to dla uczelni wileńskiej okazją poznania pracy seminarium¹⁹. Kraków przyjął w swe mury ośmioosobową grupę potencjalnych nauczycieli, którzy przybyli wraz z opiekunem pijarem Hieronimem Stroynowskim (1752–1815)²⁰. Po dwuletnim pobycie połowa z tej grupy wróciła do Wilna i tam kontynuowała przygotowanie nauczycielskie. Połowa pozostała w Krakowie i wyraziła chęć dalszych studiów w Szkole Głównej Koronnej²¹.

Program kształcenia był zróżnicowany, nie było bowiem ustalonego stałego zakresu wykładów, na które studenci powinni byli uczęszczać. Początkowo słuchali oni głównie przedmiotów matematyczno-przyrodniczych, co wiązało się z potrzebą zapewnienia kadry nauczycielskiej z tych przedmiotów w szkołach średnich na Litwie. Poznawali także prawo natury i historię powszechną. Po roku 1784/1785 Szkoła Główna wprowadziła obowiązek uczęszczania na wykłady z prawa natury, literatury, fizyki eksperymentalnej, historii naturalnej oraz chemii i astronomii. Od roku 1785/1786 kandydaci słuchali wykładów z matematyki elementarnej i historii powszechnej. W 1789/1790 roku uczęszczali także na wykłady z teologii dogmatycznej i moralnej oraz z prawa kościelnego. Uczyli się również języków obcych – francuskiego i niemieckiego²².

Poza uniwersytetem w Wilnie funkcjonowała jeszcze **szkoła średnia: wojewódzka, a następnie podwydziałowa**, która po trzecim rozbiorze została szkołą powiatową. Jako szkoła wojewódzka funkcjonowała od powołania Komisji Edukacji Narodowej do 1781 roku. Po ogłoszeniu *Projektu. Ustaw Komisji Edukacji Narodowej* została nazwana szkołą wydziałową. Była nią jednak krótko, gdyż w myśl *Ustaw Komisji Edukacji Narodowej* została szkołą podwydziałową i – zgodnie z przyjętą hierarchią szkolną Komisji Edukacji Narodowej – podlegała szkole wydziałowej w Grodnie²³. Ta miała obowiązek opieki nad placówką wileńską, ale w praktyce bliskość Szkoły Głównej sprawiła, że wszelkie kwestie były rozstrzygane właśnie przez nią. Było to tym bardziej uzasadnione, gdyż pomieszczenia szkoły

19 *Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1773–1785*, opracowała Mieczysława Mitera-Dobrowolska, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973, p. 164.

20 Irena Szybiak, *Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973, p. 93, 182; Algirdas Šidlauskas, Litewska szkoła i jej pierwsi nauczyciele świeccy, in: *W kręgu wielkiej reformy. Sesja naukowa w Uniwersytecie Jagiellońskim w dwusetną rocznicę powstania Komisji Edukacji Narodowej. 24–26 października 1973*, red. Kamilla Mrozowska, Renata Dutkova, Warszawa–Kraków: PWN, 1977, p. 54, 59; Janina Kamińska, *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Akademia Wileńska*, *op. cit.*, p. 96–105.

21 Eadem, *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Akademia Wileńska*, p. 98–100.

22 Irena Szybiak, *Szkolnictwo*, p. 187–188.

23 *Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1773–1785*, oprac. Mieczysława Mitera-Dobrowolska, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1973, p. 299–305.

znajdowały się w kompleksie Szkoły Głównej, w gmachu Kolegium Fizycznego. Szkoła podwydziałowa korzystała ponadto z innych pomieszczeń Szkoły Głównej, a kadra i uczniowie brali udział w różnych uroczystościach razem ze studentami²⁴.

Była to placówka o organizacji szkoły wydziałowej, czyli sześcioklasowa. W ramach programu kształcenia przekazywane były treści z zakresu wychowania fizycznego, moralnego i umysłowego. Istotą było dobre przygotowanie uczniów do pracy i służby dla Rzeczypospolitej, kształtowanie dobrego obywatela.

Studenci i kandydaci Szkoły Głównej oraz uczniowie szkoły podwydziałowej mieszkali w różnych miejscach – w swoich domach, jeśli pochodzili z Wilna, w kwaterach prywatnych, jeśli pochodzili spoza niego. Miejscem zamieszkania były także **bursy**. Od czasów jezuickich najbardziej znane były Bursa Ambrożjańska, ufundowana przez kanonika wileńskiego Ambrożego Benarta (?–1602), oraz bursa Korsakowska, ufundowana w 1618 roku przez sędziego ziemskiego oszmiańskiego i pisarza W. Ks. Lit. Jana Mikołaja Korsaka (? – ok. 1620)²⁵. Ponadto ważną rolę pełnił **konwikt ubogiej szlachty** dla siedemdziesięciu konwiktów, który mieścił się w budynku dawnego jezuickiego Collegium Nobilium²⁶. W latach 1798–1803 niektórzy studenci mieszkali w budynkach uniwersyteckich: m.in. w Kolegium św. Jana przy Collegium Medicum²⁷.

Poza tym uczniowie i studenci mieszkali także w kwaterach prywatnych, z właścicielami których podpisywane były umowy najmu. Znane są umowy zawarte przez właścicieli z Joachimem Chreptowiczem (1729–1812), podkanclerzym wielkim litewskim, komisarzem Komisji Edukacji Narodowej. Umowy te pokazują ogromną troskę o należyte warunki zamieszkania dla studentów. Właściciel kamienicy miał zadbać nie tylko o odpowiednie warunki mieszkaniowe, ale także o pełne wyżywienie, opał i „opierunek”²⁸.

W miejscach zamieszkania uczniowie i studenci podlegali kontroli. Dozorcy w kwaterach prywatnych i bursach, profesorowie w lokalach uniwersyteckich sprawdzali stan pomieszczeń i utrzymywanie porządku. Była to także swoista forma wychowania. Uczniowie i studenci żyli w pewnej wspólnotie i za tę wspólnotę czuli się odpowiedzialni. Ten aspekt odpowiedzialności za małą wspólnotę miał się w przyszłości przekładać także na odpowiedzialność za ojczyznę.

24 *Opis dzienny szkół wileńskich, Akademii i Uniwersytetu oraz Dziennik znaczniejszych wypadków w Wilnie od roku 1781, po rok 1824 nastających*, z autentycznego dokumentu ogłosił Władysław Tekieliński, Wilno: Drukiem Józefa Blumowicza, 1876; Katarzyna Buczek, *Nadawać duszom kształt narodowy. Święta o państwowym charakterze w czasach Komisji Edukacji Narodowej*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2021.

25 VUB RS, F2 DC 29, k. 66–71.

26 Kazimierz Puchowski, *Jezuickie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Studium z dziejów edukacji elit*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2007, p. 374; Janina Kamińska, *Universitas Vilnensis 1793–1803*, p. 250.

27 Eadem, *Universitas Vilnensis 1793–1803*, p. 249–250.

28 Rękopisy kontraktów przechowuje, VUB RS, F2 DC 61.

Mówiąc o instytucjach kształcenia i wychowania należy też wspomnieć o innych placówkach. Należały do nich **konwikty pijarów i bazylianów oraz pensje prywatne**. W Wilnie były dwa konwikty pijarskie, ulokowane w klasztorze ojców pijarów. Jeden z nich – konwikt funduszowy dla płci męskiej, został utworzony 20 lipca 1729 roku przez starostę mereckiego Antoniego Kazimierza Sapiechę (1689–1739)²⁹. Był przeznaczony dla sześciu młodzieńców wywodzących się z ubogiej szlachty. Wiadomo, że w 1797 roku w tym konwikcie było ośmiu uczniów³⁰.

Drugim konwiktem pijarskim była pensja dla płci męskiej, ufundowana w 1750 roku przez króla Augusta III dla dwudziestu czterech uczniów³¹.

W 1750 roku został także utworzony konwikt funduszowy dla płci męskiej w klasztorze bazylianów. Fundatorem był rotmistrz wojewoda wileński hrabia Józef Sawaniewski, który zarezerwował cztery miejsca dla chłopców z rodzin Sawaniewskich, Przegłowskich i Kołontajów [sic!]³².

Pod koniec XVIII wieku w Wilnie powstały trzy pensje prywatne. Pierwszą z nich utworzył w 1790 roku Francuz, porucznik byłych ziem polskich Augustyn d'Abry. W kamienicy przy Zaułku Bernardyńskim założył prywatną szkołę dla obojga płci, w której zatrudnił dwunastu nauczycieli, w tym cztery kobiety. Wśród nich była Marianna Dabrowa, zapewne jego krewna, która uczyła języków francuskiego i niemieckiego. W 1800 roku w szkole uczyło się 25 chłopców i 18 dziewcząt ze stanu szlacheckiego, dwóch synów kupieckich oraz dwóch „z rozmaitych stanów”³³.

Druga pensja była szkołą prywatną dla „płci obojg” Jean Chalesa Pinabela de Verriere (1765 – po 1827), otwartą w 1797 roku, a trzecią pensję otworzył duchowny ewangelicki Aleksander Łabowski (1766–1831) 1 września 1800 roku³⁴.

Uczniowie konwiktów i pensji prywatnych poza lekcjami z przedmiotów elementarnych i języków obcych w swych placówkach, uczęszczali także na lekcje do szkoły powiatowej wileńskiej, gdzie zdobywali wiedzę z zakresu geografii, historii, arytmetyki i nauki moralnej³⁵.

Jak widać Wilno drugiej połowy XVIII wieku dawało młodym ludziom kilka możliwości kształcenia. Trudno dziś rozstrzygnąć, czy były one wystarczające. To zagadnienie wymagałoby szerszych badań, w tym socjologicznych, demograficznych i statystycznych. W dostępnych źródłach można odnaleźć spore

29 *Urządnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku – spisy*, oprac. Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba, Kórnik: Polska Akademia Nauk. Biblioteka Kórnicka, Instytut Historii, 1994, p. 190.

30 *Wiadomość o stanie konwiktu i pensji znajdujących się w Wilnie w mieście gubernialnym Ru 1800 sporządzone*: VUB RS, F2 DC 29, p. 64–65.

31 *Ibid.*

32 *Ibid.*, p. 66–67.

33 *Ibid.*, p. 82–83.

34 *Ibid.*, p. 72–75.

35 *Ibid.*, p. 66–75.

zainteresowanie szlachty miejscem w konwikcie ubogiej szlachty. Wielu rodziców pisało w tej sprawie prośby skierowane do Marcina Poczobuta (1728–1810), rektora Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego, wnioskując o umieszczenie syna szlacheckiego w bezpłatnej placówce³⁶. Warto też podkreślić, że kształcenie dostępne było również dla dziewcząt.

W 2008 roku pod redakcją Jerzego Jedlickiego ukazała się trzutomowa publikacja *Dzieje inteligencji polskiej do roku 1918*. W pierwszym tomie historyk Maciej Janowski, dyrektor Instytutu Historii PAN, naczelne miejsce w tworzeniu środowiska intelektualnego przypisał Warszawie. Jak stwierdził: „Literatów z Litwy było w Warszawie stanisławowskiej więcej niż w samym Wilnie”³⁷. Jego zdaniem Kraków i Wilno, jako miasta uniwersyteckie, odegrały znaczącą rolę w okresach późniejszych, w XIX wieku. Ta ocena jest dość polemiczna, ale wypada zgodzić się z wiodącą rolą tych ośrodków w okresie zaborów. Jeśli chodzi o Wilno, to niewątpliwie pokolenie Komisji Edukacji Narodowej stało się elitą intelektualną Litwy.

W podsumowaniu warto – tak jak na początku – odnieść się do fragmentu przewodnika po Wilnie – tym razem autorstwa Jana Jaskólskiego. Napisał on:

Chcę zadać kłam przysłowiu, „Gdyby kamienie mówiły, toby przemówiły”. Tu w Wilnie kamienie mówią. Przemawiają z każdej cegły tych barokowych świątyń, przemawiają z łuków podwórze Uniwersytetu, z bogatego baroku staroświeckich domów widocznych z Bernardyńskiego zaułka i tak wielu, wielu Zabytów Wilna³⁸.

Źródła drukowane i literatura

Adamowicz Adam Ferdynand, *Krótki rys początków i postępu anatomii w Polsce i Litwie na pamiątkę 50-letniego trwania Cesarzowskiego Towarzystwa Lekarskiego dn. 12 grudnia 1855 r.*, Wilno: J. Zawadzki, 1855.

Andriušis Aurimas, *Lietuvos medicinos istorijos apybraiža. Mokomoji knyga*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006.

36 O tym zainteresowaniu kształceniem młodzieży szlacheckiej świadczy bogata korespondencja przechowywana w Dziale Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego: *Listy różnych osób do Marcina Poczobuta o przyjęcie protegowanych do Kolegium ubogiej szlachty w Wilnie*: VUB RS, F2 DC 50; VUB RS, F2 DC 51 i VUB RS, F2 DC 52.

W przyszłości planuję poddać tę korespondencję gruntownej analizie i wydać publikację na temat konwiktu ubogiej szlachty. Pewnym utrudnieniem – z uwagi na wojnę w Ukrainie – może być fakt braku dostępu do Rosyjskiego Państwowego Archiwum Akt Dawnych (RGADA) w Moskwie. Tam bowiem przechowywane są bogate źródła dotyczące prac Komisji Edukacji Narodowej i funkcjonowania oświaty na obszarze Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Zob. Janina Kamińska, Ewa Kula, *Źródła do dziejów Komisji Edukacji Narodowej w zasobach Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Moskwie*, in: *Rozprawy z Dziejów Oświaty*, 2016, t. 53, p. 135–147.

37 Maciej Janowski, *Narodziny inteligencji 1750–1831*, Warszawa: Instytut Historii PAN, Wydawnictwo Neriton, 2008, p. 44.

38 Jan Jaskólski, *op. cit.*, p. 3.

- Baranowski Henryk, *Bibliografia Wilna*, t. II: Miasto, przy współpracy z Zofią Baranowską i Jolantą Goławską, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2000.
- Baranowski Henryk, *Bibliografia Wilna*, t. III: *za lata 1999–2005 oraz uzupełnienia*, przy współpracy Jolanty Goławskiej, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2007.
- Baranowski Henryk, *Bibliografia Wilna*, t. I: *Uniwersytet Wileński 1579–1939*, Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1996.
- Bartnicka Kalina, Uniwersytety europejskie na przełomie XVIII i XIX wieku, in: *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 2015, nr 1.
- Bieliński Józef, *Uniwersytet Wileński (1579–1831)*, t. 3, Kraków: Druk W. L. Anczyca i Spółki, 1899–1900.
- Buczek Katarzyna, *Nadawać duszom kształt narodowy. Święta o państwowym charakterze w czasach Komisji Edukacji Narodowej*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2021.
- Dylewski Adam, *Wilno i okolice*, Bielsko Biala: Wydawnictwo Pascal, 2006.
- Dylewski Adam, *Wilno*, Warszawa: Mediaprofit, 2009.
- Głowacki Witold Włodzimierz, *Wykłady farmacji Jędrzeja Śniadeckiego (1797–1804)*, Warszawa: Instytut Historii Nauki Oświaty i Techniki PAN, 1991.
- Ilustrowany krótki praktyczny przewodnik po Wilnie*, Wilno: Nakładem Księgarni Św. Wojciecha Oddziału Wileńskiego, ca. 1930.
- Jakubėnas Regina, Początki położnictwa w Akademii Wileńskiej w XVIII wieku w świetle badań archiwalnych, in: *Przemiany dyskursu emancypacyjnego kobiet*, Seria I: *Perspektywa środkowo-europejska*, red. Anna Janicka, Corinne Fournier Kiss, Mariya Bracka, Białystok: Temida 2, Wydział Filologiczny Uniwersytetu w Białymstoku, 2019.
- Janowski Maciej, *Narodziny inteligencji 1750–1831*, Warszawa: Instytut Historii PAN. Wydawnictwo Neriton, 2008.
- Jaskólski Jan, *Wilno – jego zabytki i piękno. Przewodnik turystyczny*, Wilno: Odbito w Druk. „Lot”, Wielka 25, 1939.
- Kaczorowski Bartłomiej, *Zabytki starego Wilna*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza, 1991.
- Kamińska Janina, *Akademia Wileńska. Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego*, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. III, cz. 2, Warszawa: Wydawnictwo IHN PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2018.
- Kamińska Janina, *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Akademia Wileńska. Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego*, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. III, cz. 2, Warszawa: Wydawnictwo IHN PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2018.
- Kamińska Janina, Lustracja Akademii Wileńskiej w 1773 roku, in: *Ad personam. Prace ofiarowane Profesorowi Adamowi Massalskiemu w 75. rocznicę urodzin*, red. Cezary Jastrzębski, Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, 2019.
- Kamińska Janina, *Universitas Vilnensis 1793–1803. Od Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego do Imperatorskiego Uniwersytetu Wileńskiego*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2012.
- Kamińska Janina, *Universitas Vilnensis. Akademia Wileńska i Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego 1773–1792*, Pułtusk–Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, 2004.
- Kamińska Janina, Kula Ewa, Źródła do dziejów Komisji Edukacji Narodowej w zasobach Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Moskwie, in: *Rozprawy z Dziejów Oświaty*, 2016, t. 53.
- Kirkor Adam Honory, *Przewodnik. Wilno i koleje żelazne z Wilna do Petersburga i Rygi oraz do granic na Kowno i Warszawę*, Wilno: Nakładem i drukiem A.H. Kirkora, 1862.
- Kłos Juliusz, *Wilno – przewodnik krajoznawczy*, Wilno: Wydawnictwo Oddziału Wileńskiego Polsk. Tow. Krajoznawczego. Skład Główny w Księgarni Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego, 1923.
- Kowalska-Śmigiełska Alina, *Dzieje katedry anatomii w dawnym Uniwersytecie Wileńskim i Akademii Medyko-Chirurgicznej Wileńskiej w latach 1777–1842*, Wilno: „Pogon”, 1938.

- Libera Zdzisław, *Oświecenie*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1967.
- Lorenz Stanisław, *Wilno*, Wilno: Ministerstwo Komunikacji, 1921.
- Lustracja Collegium Akademickiego Wileńskiego Anno 1773 gbris 17 Dnia promulgowaney Bulli roz-poczeta. Anno zaś 1774. Januarius 13 Dn skończona, VUB RS, F2 DC 6; LVIA, RS F 525-8-b1028.
- Mackiewicz (Cat) Stanisław, *Wilno*, Londyn: Nakł. Autora, 1944.
- Miežutavičiūtė Vitalija, Stukas Rimantas, Higienos dėstymo pradžia Vilniaus Universitete, in: *Medicinos teorija ir praktika*, t. 19, Nr 3, Vilnius, 2013.
- Piechnik Ludwik, Dzieje Akademii Wileńskiej, t. I–IV. Tom IV: Odrodzenie Akademii Wileńskiej 1730–1773, Rzym: Apud „Institutum Historicum Societatis Jesu”, 1990.
- Parent Arnaud, Prancūzų gydytojų medicinos mokslo paveldas Lietuvoje XVIII a. paskutiniame ketrtyrje (Jeanas-Emmanuelis Glibert’as, Nicolas Regnier, Jacques’as Briotet), in: *XVIII amžiaus studijos: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: valstybė, kultūra, edukacija*, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.
- Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1773–1785*, opracowała Mieczysława Mitera-Dobrowolska, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973.
- Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1786–1794*, opracował Tadeusz Mizia, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1969.
- Puchowski Kazimierz, *Jezuickie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Studium z dziejów edukacji elit*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2007.
- Ramonaitė Monika, The career of the doctor of medicine and philosophy Stefano Lorenzo Bisio, in: The Grand Duchy of Lithuania, in: *Lithuanian Historical Studies*, 2017, t. 21.
- Romer Helena, *Wilno*, Warszawa–Poznań: Nakładem Biblioteki Dziel Wyborowych w Warszawie, 1920.
- Römer Kazimierz, *Co nam mówią stare wileńskie kamienie?*, Wilno: Zakłady Graficzne „Znicz”, 1930.
- Rzadkowska Ewa, *Encyklopedia i Diderot w polskim oświeceniu*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1955.
- Sankowski P., *Pamiętka z Wilna – mój przewodnik*, Wilno: Nakładem Księgarni Kazimierza Rytskiego w Wilnie, 1927.
- Šidlauskas Algirdas, Litewska szkoła i jej pierwsi nauczyciele świeccy, in: *W kręgu wielkiej reformy. Sesja naukowa w Uniwersytecie Jagiellońskim w dwusetną rocznicę powstania Komisji Edukacji Narodowej. 24–26 października 1973*, red. Kamilla Mrozowska, Renata Dutkova, Warszawa–Kraków: PWN, 1977.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. XIII, red. Bronisław Chlebowski, wg. planu Filipa Sulimierskiego, Warszawa: Wł. Walewski z zasiłku Kasy pomocy dla osób pracujących na polu naukowym im. D-ra Mianowskiego, Warszawa: Druk „Wiek” Nowy Świat nr 61, 1893.
- Szybiak Irena, *Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973.
- Tekieliński Władysław, Opis dzienny szkół wileńskich akademii i Uniwersytetu oraz dziarsz znaczniejszych wypadków w Wilnie od 1781 po rok 1824 nastających, Wilno: Drukiem Józefa Blumowicza, 1876.
- Urbanek Bożena, Zapomniana spuścizna naukowa Mikołaja Regnieria, in: *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, Warszawa, 1992, nr 37.
- Urbanik Monika, Związki Jędrzeja Śniadeckiego z farmacją, in: *Opuscula Musealia*, 2019, t. 26.
- Urządnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku – spisy*, opracowali Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba, Kórnik: Polska Akademia Nauk. Biblioteka Kórnicka. Instytut Historii, 1994.
- Ustawy Kommissyi Edukacyi Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane = Tautinės Edukacijos Komisijos nuostatai, skirti akademiniam luomui ir mokykloms Respublikos kraštuose = The statutes of the Commission of National Education as prescribed for the academic estate and for the schools in the lands of the Commonwealth: roku 1783*, red. Kalina Bartnicka, Warszawa: Ministerstwo Edukacji Narodowej, 2015.
- Wilno i okolice – album widoków = Vilnius und die umgebung ansichten - album = Vilnius and environs an album of views*, [wprov. Tadeusz Skoczek; tl. Guy Russell Torr (j. ang.), Piotr Szysz-

kowicz (j. niem.)], Wilno: Muzeum Niepodległości (Warszawa), Prowincjonalna Oficyna Wydawnicza, 2016.

Zahorski Władysław, *Przewodnik po Wilnie opracowany na podstawie najnowszych źródeł*, Wilno: Nakład i własność Drukarni Wydawniczej Józefa Zawadzkiego w Wilnie, 1910.

JANINA KAMIŃSKA – profesor, doktor habilitowany, Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny – Pracownia Dziejów Oświaty i Wychowania w Zakładzie Humanistycznych Podstaw Pedagogiki. Zajmuje się dziejami oświaty w Polsce i na Litwie, głównie Uniwersytetu Wileńskiego przełomu XVIII i XIX wieku.

E-mail: j.kaminska@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0002-4674-8669

VILNIAUS MOKYMO IR LAVINIMO INSTITUCIJOS XVIII A. ANTROJOJE PUSĖJE

JANINA KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas

XVIII amžiaus Vilniaus mokyklų žemėlapyje iškilį vietą užėmė Vilniaus akademija, kuri Tautinės edukacinės komisijos laikais buvo vadinama Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiąja mokykla, o 1795 m. sunaikinus Abiejų Tautų Respubliką ir didžiąją Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalį prijungus prie Rusijos imperijos – Vilniaus pagrindine mokykla. Be universiteto, dar veikė vidurinę ir pradinę išsilavinimą teikiančios mokyklos, kitos švietimo įstaigos. Straipsnyje siekiama pažvelgti į švietimo ir auklėjimo galimybes Vilniuje Tautinės edukacinės komisijos laikotarpiu ir metais po šios komisijos uždarymo, iki pat 1803 m. Rusijos imperatoriaus Aleksandro I pradėtos įgyvendinti švietimo reformos.

Straipsnyje parodoma, kad Vilnius XVIII a. antrojoje pusėje jaunimui suteikė keletą galimybių mokytis. Šiandien sunku nuspręsti, ar šių galimybių pakako. Šis klausimas pareikalautų platesnio nagrinėjimo, įskaitant sociologinius, demografinius ir statistinius tyrimus. Turimi šaltiniai rodo didelį bajorų susidomėjimą savo vaikų lavinimu neturtingų bajorų konvikte. Daugelis tėvų šiuo klausimu rašė prašymus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiosios mokyklos rektoriui Martynui Počobutui (1728–1810), prašydami apgyvendinti jų sūnų nemokamoje įstaigoje. Taip pat verta paminėti, kad XVIII a. pabaigoje išsilavinimas buvo prieinamas ir mergaitėms.

Reikšminiai žodžiai: Vilnius, Tautinė edukacinė komisija, Vilniaus universitetas, mokymo įstaigos, auklėjimo įstaigos.